

Давлат бюджети: унинг ижроси устидан парламент назорати

Парламент назоратининг муҳим йўналиши мамлакатни бошқариш, ижтимоий-иқтисодий ривожланишни тартибга солиш, асосий молиявий ҳужжат бўлган Давлат бюджетини кўриб чиқиш, уни қабул қилиб, ижросини назорат қилишдан иборатдир.

Давлат бюджети ижроси устидан парламент назорати деганда парламент ва унинг органларининг давлат бюджетини шакллантириш ва ундан самарали фойдаланиш соҳаларида бюджет интизомига оғишмай риоя қилинишини таъминлашга қаратилган фаолияти тушунилади.

Парламентимизнинг бу борадаги назорат ваколати Конституция ва бошқа қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган бўлиб, қуйидагиларда ўз ифодасини топади:

- Вазирлар Маҳкамасининг тақдимида биноан Давлат бюджетини қабул қилиш ва унинг ижросини назорат этиш (Ўзбекистон Конституцияси, 78-модда, 8-банд);
- Қонунчилик палатаси томонидан давлат бюджетининг ижроси якунлари ҳақидаги Вазирлар Маҳкамаси ҳисоботларининг кўриб чиқиши ва тегишли қарорлар қабул қилиниши («Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида»ги қонун, 31-модда);
- Ҳисоб палатасининг ҳисоботини кўриб чиқиш (Ўзбекистон Конституцияси, 78-модда, 17-банд).

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, давлат бюджети ижроси устидан парламент назоратини амалга оширишда Ҳисоб палатаси муҳим ўрин тутadi.

Ҳисоб палатасининг фаолияти давлат бюджетининг ижроси, давлат активлари ва пасивларининг ҳолати ҳамда ҳаракати, қимматбаҳо металллар ва тошлар билан операциялар амалга оширилиши, олтин-валюта захираларини бошқариш, хорижий капитални республика иқтисодиётига жалб этиш ва ундан самарали фойдаланиш, давлатнинг ташқи қарзи ўз вақтида қайтарилиши доимий мониторинги ва назоратини таъминлашга қаратилган бўлиб, Ўзбекистон Президентининг 2002 йил 21 июндаги фармони билан ташкил этилган.

Ҳисоб палатаси Ўзбекистон Президентига ва Олий Мажлис палаталарига ҳисобот беради ҳамда баҳо беришда мустақил ва ҳолис орган ҳисобланади.

Ўзбекистон Президентининг 2005 йил 4 апрелдаги «Ўзбекистон Республикаси Ҳисоб палатасининг фаолиятини ташкил қилишни такомиллаштириш тўғрисида»ги фармони қабул қилиниши муносабати билан унинг давлат бюджетининг ижроси ва давлат маблағларининг сарфланиши устидан назоратни ташкил қилиш ва таъминлаш борасидаги ваколатлари янада кенгайтирилди.

Бундан ташқари, мамлакат солиқ ва бюджет сиёсатининг асосий йўналишлари, шунингдек, навбатдаги йил учун давлат бюджети ва давлат мақсадли жамғармалари бюджетларининг лойиҳалари Ҳисоб палатасининг ҳулосаси билан Олий Мажлисга киритилади. Шунингдек, давлат бюджетининг ижроси бўйича ҳар йилги ҳисобот Ҳисоб палатаси томонидан ташқи аудит ва баҳолаш ўтказилганидан сўнг Олий Мажлисга тасдиқлаш учун тақдим этилади.

Бу борада хорижий мамлакатлар тажрибасига мурожаат қилсак, давлат бюджети ижроси устидан парламент назоратини амалга оширишда Ҳисоб палатаси (Австрия, Германия, Испания, Франция), Бош ҳисобот бошқармаси (АҚШ), Бош аудит идораси (Канада, Швеция), Давлат ҳисобот қўмитаси (Буюк Британия), Ҳисобот суди (Бразилия, Руминия, Португалия, Туркия) каби парламент томонидан шакллантириладиган махсус молия-назорат органлари катта ўрин тутadi. Бу органлар зиммасига давлат молияси аудити ва давлат молиявий интизомини таъминлаш вазифалари юклатилган.

Шунингдек, бу органлар махсус молия-назорат органларининг қонун ҳужжатларини молиявий экспертизадан ўтказиш (Австрия), текширувлар жараёнида юзага келадиган ҳар қандай низоларни кўриб чиқиш (Греция), давлат миқёсида молиявий ҳисоботлар шаклини белгилаш, молиявий маълумотлар базасини шакллантириш, солиқ тушумлари ва ҳукуматнинг жорий харажатларига оид беш йиллик прогнозни ишлаб чиқиш (АҚШ) каби вазифаларни ҳам бажаради.

Мамлакатимизда давлат бюджети ижроси устидан парламент назоратини амалга оширишнинг қуйидаги уч шакли мавжуд:

- дастлабки назорат – навбатдаги молиявий йил учун давлат бюджетини муҳокама қилиш ва қабул қилиш, унга ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш;
- жорий назорат – давлат бюджетининг муайян вақт мобайнидаги ёки унинг маълум қисми ижросини тақдим этилган ҳисоботлар асосида, шунингдек парламент сўрови муносабати билан муҳокама қилиш;
- якуний назорат – давлат бюджетининг молиявий йил мобайнидаги ижроси ҳақидаги ҳисоботни кўриб чиқиш ва тасдиқлаш.

Давлат бюджети ижросини дастлабки, жорий ва якуний назорат қилишда парламент палаталарининг қўмиталари муҳим ўрин тутadi.

Давлат бюджети ижроси устидан дастлабки парламент назорати давлат бюджети лойиҳасини кўриб чиқиш ва қабул қилиш, унга ўзгартиш ва қўшимчалар киритишда

намоён бўлади.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида»ги, «Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Регламенти тўғрисида»ги қонунлар ҳамда Бюджет кодексига асосан навбатдаги молия йили учун давлат бюджети лойиҳаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан Олий Мажлис палаталарига Ҳисоб палатасининг хулосаси билан жорий йилнинг 15 октябридан кечиктирмай киритилади.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида»ги қонуннинг 20-моддасига асосан давлат бюджети лойиҳаси дастлабки тарзда кўриб чиқиш учун Қонунчилик палатаси Спикери томонидан масъул қўмитага, фракцияларга (депутатлар гуруҳларига) топширилади.

Масъул қўмита барча фракциялар, манфаатдор ташкилотлар ҳамда экспертлар гуруҳларидан фикрлар ва таклифларни тўплаб, давлат бюджети лойиҳасини дастлабки тарзда кўриб чиқади.

Давлат бюджети лойиҳасига доир материаллар депутатларга олдиндан, мазкур лойиҳа Қонунчилик палатаси мажлисида кўриб чиқилгунига қадар юборилади.

Давлат бюджети лойиҳасини Қонунчилик палатасининг мажлисида муҳокама қилиш Молия вазирининг ёки унинг вазифасини бажарувчи шахснинг маърузаси билан бошланади, бу маърузадан сўнг масъул қўмитанинг вакили сўзга чиқади.

Бунда масъул қўмитанинг вакили фракцияларнинг давлат бюджети лойиҳаси бўйича фикрлари ва таклифларини депутатларга етказиши лозим. Мазкур фикр ва таклифлар ҳисобга олиниши шарт.

Давлат бюджети лойиҳаси бўйича Қонунчилик палатасининг мулоҳазалари ва таклифлари уч кун ичида Вазирлар Маҳкамасига юборилади. Вазирлар Маҳкамаси ўн тўрт кун ичида Қонунчилик палатасининг мулоҳазалари ва таклифларини инobatга олган ҳолда лойиҳани маромига етказди ва Қонунчилик палатасига қайтаради.

Давлат бюджетининг лойиҳаси Қонунчилик палатаси томонидан жорий йилнинг 15 ноябридан кечиктирмай кўриб чиқилиши керак.

Қонунчилик палатаси томонидан қабул қилинган давлат бюджети қабул қилинган кундан эътиборан беш кун ичида кўриб чиқиш учун Сенатга юборилади.

Сенатга юборилган давлат бюджети Сенатнинг масъул қўмитаси, яъни

Бюджет ва иқтисодий ислохотлар масалалари қўмитаси томонидан дастлабки тарзда кўриб чиқилади ва хулоса тайёрланади.

Давлат бюджетининг Сенат мажлисидаги муҳокамаси ҳам Молия вазирининг ёки унинг вазифасини бажарувчи шахснинг маърузаси билан бошланади.

Давлат бюджети бўйича қарор Сенат томонидан жорий йилнинг 15 декабридан кечиктирмай қабул қилинади.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатасининг Регламенти тўғрисида»ги қонуннинг 31-моддасига мувофиқ Қонунчилик палатаси давлат бюджетининг ижроси устидан назоратни амалга оширади. Молия вазирлиги йилнинг ҳар чорагида Қонунчилик палатасига давлат бюджети ижросининг бориши тўғрисидаги ахборотни ва зарур материалларни юборади.

Қонунчилик палатаси давлат бюджетининг йилнинг ҳар чорагидаги ижросини кўриб чиқади. Уни кўриб чиқиш вақтида Вазирлар Маҳкамасининг ҳисоботи, масъул қўмитанинг хулосаси, фракцияларнинг фикрлари ва таклифлари эшитилади, муҳокама ўтказилади ва қарор қабул қилинади.

Шунингдек, Бюджет кодексининг 167-моддасига биноан Вазирлар Маҳкамаси давлат бюджетининг ва давлат мақсадли жамғармалари бюджетларининг ижроси тўғрисидаги йиллик ҳисоботни Ҳисоб палатасининг хулосаси билан бирга ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 15 майидан кечиктирмай Қонунчилик палатасига тақдим этади.

Қонунчилик палатаси ушбу ҳисоботни Қонунчилик палатасининг сиёсий партиялар фракциялари, депутатлар гуруҳлари ва қўмиталарида муҳокама қилиш асосида кўриб чиқади. Ҳисобот сиёсий партиялар фракциялари, депутатлар гуруҳлари ва қўмиталарда кўриб чиқилгандан сўнг Қонунчилик палатасининг мажлисида кўриб чиқилади ҳамда палатанинг қарори билан тасдиқланади. Шундан сўнг ҳисобот йили учун давлат бюджетининг ва давлат мақсадли жамғармалари бюджетларининг ижроси тўғрисидаги ахборот Молия вазирлигининг расмий сайтига жойлаштирилади (Бюджет кодексининг 169-моддаси).

Хулоса сифатида айтганда, давлат бюджети ижросининг парламент томонидан назорат қилинишига оид қонунлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, уларда бюджет ижроси устидан парламент назоратининг мақсад ва вазифалари, бошқа органлар назоратидан фарқли жиҳатлари, парламент назоратини амалга ошириш механизми етарли даражада акс эттирилмаган. Шундан келиб чиқиб, бюджет ижросини назорат қилишда Ҳисоб палатаси муҳим ўрин тутишини инobatга олган ҳолда «Ўзбекистон Республикасининг Ҳисоб палатаси тўғрисида»ги қонунни ишлаб чиқиш ва қабул қилиш мақсадга мувофиқдир.

«Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг Регламенти тўғрисида»ги қонунда давлат бюджети ижросининг бориши тўғрисидаги масалаларни кўриб чиқиш тартиби берилмаган. Фикримизча, қонундаги ушбу бўшлиқ ҳам тўлдирилиши лозим.

**Икром ЭРГАШЕВ,
ТДЮУ ўқитувчиси**